
הספר שבו אתם אווזים נכתב מתוך הרבה אהבה ודאגה ליהדות ולתרבותה רבת־השנים והגוונים. במשך אלפי שנים הייתה גדולתה של היהדות טמונה, בין השאר, ביכולתה למצוא את האיזון העדין בין שימור קול העבר לחובת ההתחדשות, מה שהפך מורכב ומאתגר בימינו.

שורשי הטלטלות שהחברה היהודית חוותה בשנים האחרונות, הפערים בין תפיסות העולם השונות, והסערות שמאיימות לפרק את החברה היהודית בישראל השברירית ולהרחיקה מרבים מיהודי העולם פ מוצגים בספר זה.

רבים בישראל של היום רואים בקולות העולים מן המחנה הדתי על גונו קולות עבר המנותקים ממצואות חיים מורכבת. רבים שומעים מתוך המחנה הקורא לעצמו אמוני קולות של גזענות, מיזוגניות, הדרת נשים ושנאת האחר והשונה. דומה שהיהדות ההלכתית הפכה לאלמנט זר, מוזר, מנוכר ומפלג בעבור רבים מיהודי העולם. היהדות,

שלא פעם חוללה שינוי ופרצה דרכים, נתפסת כיום אצל רבים כאנכרוניסטית, פוחדת מאתגרי המודרנה והעולם.

נראה שיהודים רבים, וגם כאלה שאינם יהודים, רואים את הממסד הדתי כמנותק מחלומם של נביאי ישראל. כמה פעמים מוצאים עצמם ישראלים, יהודים ברחבי העולם ואזרחים בפלנטה המתאגרת שלנו מזועזעים ממעשים שנעשים לכאורה בשמה של היהדות, או לכל הפחות חשים שמהו חורק ואינו רלוונטי לעולם שבו אנו חיים ולא אתגריו?

בשנים האחרונות, עם התגברות כוחו של הממסד הדתי בישראל והתרחבות תופעות של מה שיכול להיחשב כקולות של עליונות יהודית ולאומנות גוברת, מעמיק השבר.

זו לא יהדותם של מאירי הדרך. רוב הגיבורות והגיבורים של ספר זה ידעו לשלב בין העבר לחיי ההווה ולחלום על עתיד טוב ליהודים ולעולם. יהדותם לא נבעה רק מעולם ההלכה. במרכזה היה חלומם של נביאי ישראל. יהדותם לא חששה משינוי ומהתחדשות. זו יהדות שהבינה את כוח העבר ושימור הזיכרון, אבל האמינה שכדי לעמוד באתגרי המחר, עליה להיות יצירתית ורלוונטית, להיות אור לעולם וליתן ליושביו תקווה.

ספר זה בא לספר את סיפורה של היהדות שהיא מעבר ליהדות ההלכתית פ שדומה שעבור רבים מיהודי ישראל נתפסת כסיפור היהודי הבלעדי, ולא כך. הוא מראה שהיהדות, על מנהיגיה שלא פעם הסתגרו מאחורי חומות השמרנות או אולצו לעשות כן, הייתה בתקופות השיא שלה חדשנית, תוססת, יצירתית ומעצימה.

הספר שלפניכם הוא הזמנה להכיר יהדות ומנהיגות יהודית אחרות, כאלה הרחוקות מקול ממסד הרבנות הראשית, מהעסקונה השולחת ידיה אל מסדרונות השלטון בירושלים, ומנערי הגבעות ותומכיהם. היהדות הזאת לא מספיק מוכרת לנו, ולא תמיד בכוחנו להבין את גודל החידוש שהעמידה בפנינו.

הקולות היהודיים שמביא ספר זה האירו את הדרך לעם, שלא פעם היה מוכה וחבול, אובד כיוון והשראה. מטבע הדברים, לא יכולנו להקיף רבות ורבים מגיבורי התרבות היהודית, אלא מגוון מייצג בלבד.

דומה שקולה של ההלכה, שאולי היה כוח משמר בגולה, הסיט מן המסלול בדרך להתחדשות היהודית את תפקידה המרכזי של היהדות פ להיות שותפה במאבק למען עולם טוב יותר לכלל בני האדם.

הספר יעמיד במרכזו את המחויבות של האיש והאישה היהודים לצדק ולצדק חברתי. הקול שיעלה ממנו ילמדנו שביהדות יש מגמות אנטי־תיאוקרטיות, אנטי־גזעניות והרבה יותר ליברליות ומכילות מכפי שידוע לרבים מאיתנו.

היהודי חייב להעמיד בראש מעייניו לא את ההלכה בלבד, אלא גם את שאיפת נביאי ישראל לעולם ערכי ומוסרי, המגן על החוליות החלשות בחברה מפני השררה ובעלי הכוח, ומגן על משאבי העולם מפני ניצולם הלא הוגן והלא נכון.

הספר יציג תזות ממורשת הדורות, המבקשות מהיהודי להכיל את האחר והשונה, ובכך לעצור מגמות המחזקות את שנאת האחר והגזענות שדומה כי הפכו לנוכחות יותר בחברה הישראלית.

אני תקווה שהקריאה בספר תחזק את הכרתכם ביופייה של היהדות ובמתת שלה, שיכולה להעצים את החברה היהודית בישראל ואת העולם בשפע של ערכים בדרכנו להגשמת התקווה לחברת מופת. אני תקווה שהספר יעניק לאלו המבקשים לעצמם את הבעלות המחודשת על היהדות את הכלים לערער את התפיסה הנפסדת שיש רק דרך אחת להיות יהודים.

פרק 1

סוד כוחה ושרידותה של היהדות

וד המלך, אתה חמדת, נאפת ושלחת איש תמים, מאוהביך ומתומכיך, למוות אכזרי. חדים וברורים היו דברי נתן הנביא בשעה שהוכיח את מלך ישראל על התנהלותו מאז חזה מגג ארמונו בבת שבע. "מְדוּעַ בָּזִיתָ אֶת־דָּבָר ה' לַעֲשׂוֹת הָרַע (בעינו) [בְּעֵינַי] אֶת אוֹרְיָה הַחַתִּי הַפִּיתָ בַּחֲרָב וְאֶת־אִשְׁתּוֹ לְקַחְתָּ לָךְ לְאִשָּׁה" (שמואל ב יב, ט).

המעמד שבו הטיח נתן הנביא האשמות קשות בדוד, שהיה אז בשיא כוחו, היה מהרגעים המכוננים בתרבות היהודית. זה היה אחד מאותם רגעים שבהם עמדו אנשים באומץ נגד השררה, נגד בעלי העוצמה והכוח, וזעקו בקול נגד עוולות ולמען צדק ועולם טוב יותר. בכך העניקו אנשים אלה, שהיו ממעצבי התרבות היהודית, מתת ייחודית לתרבות האנושית עד ימינו.

התנ"ך דורש צדק חברתי

רבים, יהודים ושאינם יהודים, מאמינים שיחודיותה של היהדות וכוחה במרחבי התרבות האנושית נובעים מאמונת הייחוד ☞ האמונה באל אחד ☞ שהיהדות הציתה בעבור האנושות. האמונה באל אחד, שצמחה בתרבות היהודית, הייתה הבסיס שעליו נשענו בהמשך הנצרות והאסלאם. אין ספק שבהעמדת אמונת הייחוד טמון מרכיב מרכזי בתרומת היהדות לתרבות העולם.

לאורך הדורות, לצד אימוץ אמונת הייחוד, ראו רבים את ייחודיותה של היהדות כנובעת מכוחה של ההלכה, אותו קודקס מצוות וחוקים שראשיתו בתנ"ך ושהמשיך לצמוח לכדי מאגר בלתי נדלה של ספרות רבנית. ההלכה, על שלל חוקיה, מכילה מגוון אינסופי של מנהגים, והייתה לטעמם של רבים הכוח שבעזרתו צלחו היהודים מסע מפרך במרחבי הזמן והגלובוס. רבים ראו ורואים בהלכה ובקיומה הדקדקני את מטרת היסוד של היהודי: עצם קיום המצווה הוא מטרה בפני עצמה, וקיומה מוביל לאמונה ומוסיף שלמות לבניין שהניח האל בפני היהודי. לעומתם, אחרים האמינו ומאמינים שהיהודי המאמין, מעצם אמונתו, חייב בקיום דקדקני של ההלכה.

דורות של יהודים חשו שחומת ההלכה שעטפה את היהודים, על שלל הגדרות והאיסורים שהונחו לפתח קהילות ישראל, היא ששימרה את היהדות ואת היהודים מול אויביהם ומול פגעי הזמן. ההלכה לטעמם נתנה ליהדות ערך ועוצמה.

ספר זה מציע את הרעיון שהיהדות תרמה תרומה משמעותית נוספת לעולם, וששרידותה נובעת מקולם של יחידי סגולה מבין בניה ובנותיה, שהשכילו להשמיע קול צלול וברור שקורא לצדק חברתי, ליצירת מתכונת לסדר המשמר זכויות מיעוטים וחלשים, להגבלת כוחם של החזקים ולפיתוח אחריות לבריאה ולטבע המקיף את המין האנושי.

רבים רואים בניסיון, אולי הסיזיפי, להנהיג בעולם סדר חברתי הוגן את התרומה המשמעותית של היהדות לעולם ☞ לצד אמונה באל אחד. הקריאות של גדולי היהדות וטובי בניה ובנותיה לאחריות חברתית ואישית ולהתחדשות מתוך מציאות מאתגרת, הן שהוסיפו ייחודיות לתרבות העתיקה שעברה כה הרבה דרמות וגלגולים.

בעידן החדש מתחדד בעולם היהודי המתח בין שומרי ההלכה לבין אלו המבקשים

לראות בערכי היהדות, הנוגעים ליחסים בין אדם לאדם אחר ולעולם, מגדלור לעיצוב חיים הוגנים בעולם גדוש, מורכב וסוער.

בספר זה אנסה להעמיק את ההיכרות עם כמה מחוללי שינוי והתחדשות ועם הקולות שהשמיעו בניסיון להיטיב את הבריאה ואת האדם וסביבתו. אלו לא פעם פרצו את גבולות ההלכה והיו למאירי הדרך שסללו ליהודים נתיבות, ובדרכם אף השפיעו על תרבות העולם.

ראוי שבדין הציבורי על מהות היהדות בעידן החדש, יישמע באופן ברור קולם של אלה המבקשים תיקון עולם. זהו קול יהודי לגיטימי לא פחות מקולם של שומרי ההלכה. קול זה פחות מוכר לישראלי הממוצע, חרדי, דתי או חופשי, אך הוא קול יהודי משמעותי, וראוי שנחזור להאיר בו את דרכנו. ייתכן שבעידן החדש, העידן המודרני שבו שבה לתקומה מדינת היהודים, קול זה רלוונטי יותר מקולה של ההלכה.

כאמור, אין ספק שבבסיס התרבות היהודית ניצבת אמונת הייחוד. ההלכה הוסיפה טעם משלה ועזרה לעם, שלא פעם נרדף והוכה, לשרוד. אך **כוחה של היהדות וערכה המוסף הם בניסיון להיטיב את ההתנהלות האנושית** ולהעמיד חומה בצורה של מיטב הערכים האנושיים כנגד רודנים, מושחתים ומטורפים, המנסים לחטוף ככל יכולתם מהמיטב האנושי.

דומה שבמאה ה-21 בתחום זה תיבחן היהדות וייבחנו היהודים. האם קולה הייחודי של היהדות יעזור לעם נבוך ולאנושות נבוכה, המחפשים דרך לשרוד, לשגשג ולצלוח את אתגרי הזמן? האם יעלה מחדש מתוך אותה תרבות עתיקה קול ערכי ורענן שיעזור לעולם המחפש צדק ויושרה, שלום ושגשוג?

היהדות מכירה במורכבות הבריאה ובחולשות בני האנוש ומעמידה צורך ביצירת ערכים וסדר חברתי המגינים על החוליות החלשות בחברה. כן, הבסיס הוא אמוני, והתבונה נובעת מהאמונה שהאדם אינו יוצר בראשית ואינו כול־יכול.

המסע של יחידי סגולה מבני העם היהודי להביא קול מוסרי ותפיסות ערכיות, ולעזור ליחידיים ולחברות אנושיות להבין כמה אנו יכולים לעלות בקדושה או לרדת לתחתיות שאול, הוא אולי עיקר התרומה היהודית לתרבות האנושית מאז הושמע קול האמונה באל אחד.

המעמד שבו נתן מוכיח את דוד, גדול מלכי ישראל, על מעשיו הנתעבים, כמו מעמדים

דומים, הוא ששימר את הסיפור היהודי העתיק והשביח אותו. דרמות אלו עזרו להעביר את היהדות בים הסערות שחוותה במהלך אלפי השנים והעניקו לה ייחודיות.

תרומת היהדות לעולם

גדולי ישראל חלמו שהעם היהודי יעמוד בראש המחנה המבקש לתקן עולם ולהיטיב את מארג היחסים הבין-אישיים והעולמיים. נביאי ישראל חשו אחריות לטבע ולקיום האנושי, לחיי העם ולאומות העולם.

לא בכדי הפך ספר בראשית כה פופולרי בעולם כולו. דומה שסיפורי האימהות והאבות, הכוללים קנאה, תאוה, גנבה, אינוס ורצח, נשמרו ופורשו לאורך דורות כדי להעניק לדורות של אנשי רוח, מורי דרך, פילוסופים וכלל האנושות את המרחב לדיון ערכי בשאלות מוסר וקיום אנושי.

סיפורי הספר מכירים בחולשות האנושיות ובקיום הקושי לחיים בעולם מטלטל וסוער, רווי יצרים ופיתויים. הם ניטעו בתרבות האנושית כדי להסדיר את ההתנהלות האנושית במרחב הציבורי ולהעניק לעולם את השאיפה לעולם מתוקן. הראייה העולה מהסיפור היהודי היא הציפייה לעולם של ניגודים, שבו קיימים שונות, כבוד לאחר והשלמה. זה אחד מהחלומות המרכזיים בתרבות היהודית.

הקול היהודי, שנשמע במשך אלפי שנים, ביקש להחליש את הנטייה הטבעית לטרוף ככל האפשר, להשיג מכל הבא ליד גם אם זה על חשבון האחר או הטבע. הופעת היהדות והתפתחותה לאורך הדורות חידדו את הרצון להתמודד עם החולשות האנושיות, והן מספקות לנו את הרגישות שלה אנו זקוקים לשם כך.

מבט מעניין על תרומת היהדות לעולם מביא אלברט איינשטיין, מבכירי בני העם היהודי במאה ה-20:

"[...] הקשרים שקושרים את היהודים אלפי שנים, הם בעיקר האידיאל הדמוקרטי של צדק חברתי כשהוא כרוך באידיאל של עזרה הדדית וסובלנות בקרב כל בני האדם. אפילו המקורות הדתיים הקדומים ביותר של היהודים חדורים באידיאלים חברתיים, אלו אשר הטביעו את רישומם על הנצרות והאסלאם והייתה להם השפעה ברוכה על המבנה החברתי של חלקים ניכרים מהאנושות. קו אפיון שני של המסורת היהודית הינו ההערכה הרבה שהיא מייחסת לכל צורה של שאיפה אינטלקטואלית ומאמץ רוחני. אני משוכנע

שיחס הכבוד העמוק שהיא רוחשת למאמץ האינטלקטואלי הינו המקור לתרומות שתרמו היהודים לקידום הידע במובן הרחב ביותר של מונח זה.¹ איינשטיין ואחרים לפניו הדגישו, לצד מחויבותם לאידיאלים של צדק חברתי, את המחויבות של היהודים לכל אורך הדורות ללימוד פ שלרוב היה מבוסס על חופש ביטוי וסקרנות עמוקה. הלימוד וההעמקה בנבכי המסורת היו אלו שהעצימו את מחויבות היהודי לברור דרך לחיים ערכיים ומוסריים.

מעניין שאיינשטיין ורבים אחרים הכירו את ההלכה היהודית, אך בחרו שלא להעמידה במרכז חייהם האישיים ובמרכז הסיפור היהודי. הם בחרו ביהדות בעלת אופי שלא בהכרח מבקש שימור אורח חיים יהודי הלכתי ובדלני, אלא נוהג בפתיחות לעולם תוך ניסיון להשפיע עליו ועל המין האנושי ממיטב הערכים היהודיים. פיתוח אמונה זו ואורח חיים זה לא מותנים בחיים מסוגרים בקהילה הלכתית או במרחב גיאוגרפי אחיד, ובעידן החדש אף לא בהכרח באמונה באל.

ערכי הצדק החברתי הפכו לאחת מן התרומות המשמעותיות של היהדות לעולם. חלק ניכר מהתובנות האנושיות בדבר מהות החיים בעולם, כמו הקריאה לחירות ולחופש והשיח בדבר זכויות אדם, מקורו באותם קולות יהודיים. אלה הקולות שהיהדות נושאת בגאווה עד היום.

רבים מחוץ לעולם היהודי הכירו במהלך השנים בתרומת היהודים לעולם. כך לדוגמה כתב תומס קהיל:² "היהודים התחילו את כל זה. ובזה כוונתי לכה הרבה מהדברים החשובים לנו, לערכים היסודיים שגורמים לכולנו, ליהודי ולגוי, מאמין ואתאיסט, לתפקד. ללא היהודים, היינו רואים את העולם בעיניים שונות, שומעים באוזניים שונות, אפילו חשים בתחושות שונות. ולא רק עולם החושים שלנו, המסך דרכו אנו קולטים את העולם, היה שונה. היינו חושבים בתודעה שונה, מסיקים מסקנות שונות מהדברים שעוברים עלינו. והיינו קובעים מסלול שונה לחיינו."

¹ מתוך מאמר שהתפרסם ב-26.11.1938, וכן ראו על יחסו של איינשטיין ליהדות: אלברט איינשטיין ויהדותו, דף לתרבות יהודית, משרד החינוך, גיליון 270. למעוניינים להרחיב על תרומת היהדות לעולם, מומלץ לעיין בוויכוח בין ההיסטוריון ארנולד טוינבי ליעקב הרצוג. טוינבי ראה את היהדות כשריד מת מאז חורבן המקדש, ואילו הרצוג, שציטט מפפירוס מצרי מהמאה ה-12 לפנה"ס שהכריז שעם ישראל מת אז, הראה את יכולתו של העם להתחדש ולהעמיד תרומה משמעותית לעולם.

² תומס קהיל, מתת היהודים, כנרת, 1999.

גם הסופר האמריקאי מארק טוויין הבין את התרומה הייחודית הזאת וכתב ב-1896 על יכולת החיות של היהדות והיהודים, למרות אתגרי החיים שנכפו על האומה. העם היהודי לא רק שרד, אלא גם האיר את העולם:³

"היהודים הם רק אחוז אחד מן המין האנושי, כוכב קטן זוהר, עכור ועלוב האובד בזוהר שביל החלב. לפי ההיגיון כמעט שלא היה צריך לשמוע על אודות היהודי, אבל שומעים עליו ותמיד שמעו עליו. הוא זוהר ככוכב לכת בשמיים לא פחות ממעצמות גדולות [...]. הוא ידע להילחם על קיומו בכל הדורות, גם כשידיו כפותות לאחור. מותר להתהדר בכך, המצרים, הבבלים, הפרסים קמו בזמנם, מילאו את שמינו ככוכבי השביט עד שזיוומו נמוג. בעקבותיהם באו היוונים והרומאים ברעמים כבירים עד שנדמו ונעלמו. עמים אחרים זינקו והחזיקו בלפיד הגדול עד שכבה וכיום הם יושבים בחשכה תחת השמש. היהודי ראה את כולם, ניצח את כולם, ועדיין אינו מראה סימני הידרדרות, גם לא תופעות זקנה, או תשישות או אובדן תנופה [...]. כל הברואים חדלים פרט ליהודי. כל עוצמה כורעת, רק של היהודי שרירה וקיימת. מהו סוד חיי הנצח שלו?"

זהו שיר הלל, אולי מוגזם מעט, לשרידותה של היהדות. אך מהו מקור עוצמתה ושרידותה? אולי הן טמונות בגיבוריה שידעו לחדשה, להפכה מדי תקופת זמן לרעננה ורלוונטית יותר, ללא אובדן אמונות היסוד. זאת, בניגוד לעמדות הנשמעות מאז ראשית העידן החדש, שלפיהן כוחה של היהדות היה בשימור חוקיה ומנהגיה, ללא כל תמורה, התחדשות או רפורמה.

היהודים ידעו להפיק מהשבט הקטן, המוכה והנודד את מיטב החוכמה שתעזור לצלוח את אתגרי הזמן והמקום שבהם חיו. לצד האמונה באל אחד, הם האמינו בחובה המוסרית לעשות עולם טוב יותר. אולי זה מה שהוביל אישים כמארק טוויין לכתוב בהתלהבות שכזו על עם מצומק ושולי במספרו.

לב ליבה של העוצמה המוסרית העולה מן התרבות היהודית, ראשיתו בקול הציווי האלוהי המובא לעם בספר הספרים. בין שהקול הוא קול אלוהי ובין שקולו של משה או קול שניתן על ידי חכמי היהדות, זהו קול המבקש חברה סולידרית, ערכית ורגישה. הקריאה העולה מספר הספרים היא לא רק להגביל את עריצות השלטון ועדת הטורפים,

³ מתוך מאמרו של טוויין שנקרא "בנוגע ליהודים" ופורסם בשנת 1899. המאמר מכיל גם קטע ביקורתי המתייחס לאתגר היהודי בנאמנות לארץ שבה הוא גולה.

המסתערת משחר ההיסטוריה על רכוש הכלל והיחיד בניסיון לבלוע אותם פ זהו קריאה גם לבניין חברה הוגנת:

"לא תשא שמע שוא אל־תִּשֵׁת יָדְךָ עִם־רָשָׁע לְהִיֵּת עַד חֲמָס: לֹא־תִהְיֶה אַחֲרֵי־רַבִּים לָרַעַת וְלֹא־תִעָנֶה עַל־רַב לְנִטְת אַחֲרֵי רַבִּים לְהִטֹּת: וְדַל לֹא תִהְדָּר בְּרִיבוֹ: עֵינֵי תִפְגַּע שׁוֹר אֵיבֶךָ או חֲמָרוֹ תִעָה הָשֵׁב תִּשְׁיָבֵנוּ לוֹ: עֵינֵי־תִרְאֶה חֲמֹר שֶׁנֶּאֱכָר רַבֵּץ תַּחַת מִשְׁאוֹ וְחִדְלָתָּ מֵעֵזֵב לוֹ עֵזֵב תִּעֲזֹב עִמוֹ: לֹא תִטֶּה מִשְׁפֹּט אֲבִינֶךָ בְּרִיבוֹ: מִדְּבַר־שִׁקֵּר תִּרְחַק וְנָקִי וְצַדִּיק אֶל־תִּהְרַג כִּי לֹא־אֲצַדִּיק רָשָׁע: וְשֹׁחַד לֹא תִקַּח כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֹר פְּקֻחִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי צַדִּיקִים: וְגַר לֹא תִלְחָץ וְאַתֶּם יַדְעֶתֶם אֶת־נַפְשׁ הַגֵּר כִּי־גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כג, אפ"ט).

מילים אלו מהתורה, הנאמרות בשעת מסעו של עם מדוכא אל החירות, מעמידות בפני היהודי והעולם אתגר המהדהד עד ימינו לגבי אופייה של החברה האידיאלית, שאליה יש לחתור. החברה אמורה להיות רגישה לסך חלקיה ולקבוע סדר חברתי הוגן ומוסרי בין מרכיביה.

היו חברות אנושיות אחרות שהניחו קודקס מוסרי על שולחנה של האנושות. היו אולי שעשו זאת קודם ליהדות, כך טוען יובל נח הררי, אך ללא ספק קולה של היהדות, העולה גם מן הדתות שצמחו מתוכה, הוא מהמוכרים ומהמשפיעים ביותר עד עצם היום הזה. רבים לאורך הדורות ראו בקול היהודי שעלה במהלך הדורות קול משמעותי בעיצוב התרבות האנושית, או לפחות זו המערבית.

השבט שצמח לעם, אומנם קטן, הצליח לזקק מתוכו קולות ייחודיים של לוחמים לא רק בשדה הקרב, אלא בעיקר כאלה שהובילו למאבקים למען אנושות טובה יותר. מילותיהם של ישעיהו הנביא, ירמיהו, עמוס, מיכה ושותפיהם לספר הספרים פ זה בין שנאמרו על ידיהם ובין שסופר מאוחר שם מילים אלה בפיהם פ זה הן מן המגדלורים המאירים עד עצם היום הזה את דרכם של רבים גם מחוץ למעגל היהודי, בחפשמ צדק, מוסר והתנהלות חברתית בריאה והוגנת.

אלה הרעיונות שהניחו את היסודות לציוויליזציה המערבית, המבקשת שלטון הוגן ומערכת יחסים בריאה בין אדם לשכנו; תרבות שברוח המסורת היהודית למדה לנסות לעצור עריצות, עריצים והתמכרות לאילים.

ספר זה מספר את סיפורם של האמיצים, המעיזים, המחדשים והמתקנים, שהיו

למאירי הדרך וידעו בדרכם לחזק את היהדות ולעשותה רלוונטית וממלאת את שליחותה למען חברה מוסרית יותר, רגישה וסולידרית. פן זה מוכר פחות מן הקולות המספרים שהיהדות לא ידעה תמורה והתחדשות.

כאמור, יש הרואים ביהדות סיפור של אמונה ללא פשרות וקיום דקדקני של מצוות. יהדות הגולה העמידה במרכז הווייתה את שמירת ההלכה וקיום המצוות, ככלי שעזר לשמור על אחידות הקהילות המקומיות וקשריהן אל תפוצות העולם היהודי. ואולם רבים, ובתוכם כותב ספר זה, מאמינים שמעבר לשאלת האמונה וקיום המצוות ישנו קול יהודי ייחודי, משמעותי יותר, הבא לידי ביטוי ברגישות מוסרית ובמאבק בלתי מתפשר למען צדק ועולם טוב פ' שלא תמיד בא לידי ביטוי בהלכה.

היהדות מבקשת אדם טוב וחברה ערכית, מוסרית וסולידרית, המאפשרת לסך חלקיה חיי שלווה ואושר, תוך הסדרת מערכת יחסים הוגנת והרמונית בין חלקי החברה והאנושות. היהדות לא מבקשת רק אדם מאושר, אלא גם חברה שכלל מרכיביה מגיעים להגשמה שכזו. **חיותה של היהדות וחיוביותה אינן תלויות אך ורק בקיום מדוקדק של מאות מצוות ואלפי הלכות ומנהגים שנגזרו מהן, אלא גם בניסיון סיזיפי לשפר את היהודי ואת אופן התנהלותו בעולם לנוכח אתגרי הזמן והמקום.** בכך מבקשת היהדות להשפיע על כלל האנושות ועל אופן קיומה.

הרב אבא הלל סילבר, שהיה מראשי יהדות ארצות הברית ונאם בשם התנועה הציונית בדיון ההיסטורי על החלטת החלוקה באו"ם בכ"ט בנובמבר, כתב:⁴
"היהדות נושאת נר בחשכת העולם. לא כל החשכה פוזרה. אבל יש בה אור מספיק להדריך את האדם בדרכו ואת החברה לחיים יותר מלאים ומאושרים [...] הדגש ביהדות לעולם אינו על העיון המופשט, אלא על הבשורה והתוכנית המוסרית."
כך יוצאים היהודי, קהילתו ועמו למסע לתיקון החסר בעולם ולהפיכתו למעט טוב יותר. המסע הזה מורכב, ולא פעם כואב ומאכזב. זהו הסיפור היהודי.

חזון הנביאים: חברת מופת, יושר ומשפט

קולות הנביאים, המפארים את התרבות האנושית עד היום, הם היסוד למה שייקרא

⁴ ראו בהרחבה על תפיסתו של סילבר את ייחודה של היהדות: אבא הלל סילבר, **במה נבדלת היהדות**, מסדה, 1961.

בהמשך "אתיקה". בדברי הנבואה טמונים גם סוד הנחמה לאדם ולאומות שהוכו, וכוחו של פיוס בין אישי ובין לאומי. סוד המחילה על חולשות אנושיות הוא אלמנט משמעותי נוסף שנביאי ישראל מלמדים את העולם. ההכרה בחוסר השלמות שלנו כבני אדם היא מסודות היקום שהנביאים יורישו לעולם.

הנביאים עמדו מול מציאות מורכבת, מול שליטים תאבי שררה ומול השפל והררי הרוע הטבועים באנושות עוד מימי בראשית. הנביאים זעקו את זעקת הצדק והאמת, את תקוות האנושות. קולם של החלשים והנחשלים עלה מקריאתם. בשם הנרדפים והמדוכאים הם ביקשו לשנות מציאות ולהיטיב את עולמנו. הנביאים ואלו שהמשיכו להאיר אחריהם ולבקש עולם טוב יותר, הם גיבורי הספר שלפניכם.

היטיב לבטא את הקול האנושי והמוסרי הנביא ישעיהו, בחזונו המפורסם והרלוונטי עד היום, בעולם סוער ובמציאות רוגשת לא פחות מאשר בימים שבהם נכתב לפני אלפי שנים.

"שָׁמְעוּ דְבַר־ה' קְצִינֵי סֹדִם הֶאֱזִינוּ תוֹרַת אֱלֹהֵינוּ עִם עֲמֶרְהָ: לְמַה־לִּי רִב־זְבַחְכֶּם יֹאמַר ה' שְׁבַעְתִּי עֲלוֹת אֵילִים וְחֶלֶב מְרִיאִים וְדָם פְּרִים וּכְבָשִׁים וְעֵתוּדִים לֹא חִפְצָתִי: כִּי תִבְאוּ לְרֵאוֹת פָּנָי מִי־בִקְשׁ זֹאת מִיְדְּכֶם רִמַּס חֲצָרִי: לֹא תוֹסִיפוּ הִבִּיא מִנְחַת־שָׁוֶא קִטְרֹת תוֹעֵבָה הִיא לִי חֲדָשׁ וְשִׁבְתָּ קְרָא מְקָרָא לֹא־אוּכַל אֲנִי וְעֲצָרָה: חֲדָשִׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שְׁנָאָה נִפְשִׁי הָיָה עָלַי לְטָרַח נְלֵאִיתִי נְשֹׂא: וּבְפָרְשְׁכֶם כְּפִיכֶם אֲעֲלִים עֵינַי מִכֶּם גַּם כִּי־תִרְבוּ תִפְלֵה אֵינְנִי שְׁמַע יְדִיכֶם דְּמִים מְלֵאוּ: רְחֲצוּ הַזְּכוֹת הַסִּירוּ רַע מֵעַלְלֵיכֶם מִנְגֵד עֵינַי חֲדְלוּ הָרַע: לְמַדּוֹ הֵיטֵב דְּרָשׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁרוֹ חֲמוּץ שִׁפְטוֹ: יְתוֹם רִיבוֹ אֲלֶמְנָה" (ישעיהו א, י"ז).

הנביא מלא בביקורת על התנהלותם של חברה נהנתנית ואנשים רוויי רוע, עמוסים בחטאים, המבקשים לכפר בקורבנות שהם מביאים על מעשיהם ועל הזניית החברה. הנביא מדגיש שהחוטאים נושאים תפילה, ואולי אף שומרים את הלכות דורם, אך זו לא דרכה של היהדות. קיום מצוות הקורבן על פי ההלכה אינו העניין. היהדות מבקשת לבנות חברת מופת, המושתתת על יושר, סולידריות חברתית ומערכת משפט הוגנת.

דברי הנביא ישעיהו רלוונטיים לדורו ולדורנו. הכיפה ה־E המונחת על ראשו של נותן או לוקח השוחד, מפקיע המחירים או המנצל את נכסי הציבור ופוגע בערכיו ה־E לא יכולה לשמש מגן ואינה מטהרת תועבה, גם אם חובש הכיפה קיים את מצוות ההלכה.

הנביא ממשיך ומבקר, אך גם מניח תוכנית עבודה ברורה לעם ולמנהיגיו:

"הלאו פֶּרֶס לְרַעֵב לַחֲמָה וְעַנְיִים מְרוּדִים תָּבִיא בֵּית כִּי־תִרְאֶה עָרֶם וְכִסְיֹתוֹ וּמִבְּשָׂרָךְ לֹא תִתְעַלֵּם: אֲזַ יִבְקַע כְּשֹׁחַר אֹרֶךְ וְאַרְכָּתְךָ מִהֵרָה תִצְמַח וְהֵלֵךְ לְפָנֶיךָ צִדְקָה כְּבוֹד ה' יֵאֱסָפֶךָ" (ישעיהו נח, זח).

נביאי ישראל, אף בשיא מאבקם הנואש למען צדק חברתי, היו ריאליים ומפוכחים. הם היו נטועים היטב בחברה שבה חיו, חשו את האתגרים הפוליטיים, ולא פעם אף היו קולניים וחדים במעורבותם.

חברה הוגנת, לימדו הנביאים, מגינה על החוליות החלשות בחברה. זה המפתח לקיום לאומי ועולמי ראוי. גם הנביא ירמיהו דרש מה שרלוונטי לימינו: "עֲשׂוּ מִשְׁפָּט וְצִדְקָה וְהִצִּילוּ גְזוּל מִיַּד עֹשֹׂק וְגַר יְתוֹם וְאֶלְמָנָה אֶל־תָּנוּ אֶל־תִּחַמְסוּ וְדָם נָקִי אֶל־תִּשְׁפְּכוּ בַּמָּקוֹם הַזֶּה" (ירמיהו כב, ג).

ירמיהו, שהילך מבעות בירושלים, ביקש ממנהיגות אטומה ומעם שקרס מוסרית חצילו את עצמכם. זעקותיהם של ירמיהו והנביאים האחרים וחלומם על חברה ערכית ומוסרית ראוי שילוו אותנו גם כיום בניסיון לנהל את חיינו כיחידים וכעם.

נביאי ישראל ביקשו להרחיב את תחום ההשפעה של החזון לאומות העולם. הם העלו את הרעיון של חברת מופת וצדק חברתי לאנושות כולה. מסעו של יונה הנביא אל נינוה וקריאתו לתיקון המידות מחוללים מהפך תרבותי, וזו דוגמה למשימה שנוטלים על עצמם נביאי ישראל.

עצם הרעיון של אפשרות של חיים יהודיים בגולה שעולה מדברי הנביאים מעניק ליהדות מרחב פעולה רחב יותר ואתגרים חדשים שמעבר לארץ האבות.

יהיו בין חכמי ישראל שאף יאמרו שחורבן המקדש בירושלים ויציאת ישראל לגולה היו חלק מתוכנית אלוהית, שאפשרה את הפצת אותם רעיונות של אמונת הייחוד והצדק החברתי לעולם כולו.

האל הציע לעם מעין עסקה שכלליה היו די ברורים: בנו חברת מופת בארץ, ואם לא תעשו זאת, תשלמו מחיר בעון הכשל. המחיר יהיה החורבן והגלות.

חברה קורסת, חסרת גבולות, שבה רבים פורקי העול, המשחדים והנואפים, העושקים והמרכלים, אינה זכאית לברית. זו ההתנהלות שתוביל את העם אל הגולה ושבה תהא טמונה האופציה לתיקון ערכי, לשיבת ציון ואולי להובלת היהדות אל מחוזות חדשים ורלוונטיים לזמננו גם במרחבי התפוצה.

הנביאים ביססו את דרישתם לחברה מוסרית על הקול הנחרץ שהעמיד משה (או מי בשמו) אל מול העם בשעת גאולתם ממצרים: הֲיוּ אַנְשִׁים עֲרִיכִים וּמוֹסְרִיִּים וּבְנוּ חֲבֵרַת מוֹפֵת.

הביטוי החוזר על עצמו בספר הספרים, "כִּי־גָרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", עולה פעם אחר פעם בדרישות להתנהלות חברתית הוגנת. אתם, שדיכאו אתכם, שהשפילו אתכם וניצלו אתכם, עשו ככל יכולתכם להגן על החוליות החלשות בחברה. שמרו משפט צדק ודאגו לשולי החברה ולנזקקה, כולל הגר הַזֶּה שֶׁנֶּחֱשַׁב מֵאִיִּים עַל מִשְׁאֲבֵי הַחֲבֵרָה וְעַל אֲחִידוֹתֶיהָ וְנִתְפַּס כַּחֲלוּיָהּ הַחֲלָשָׁה בַּחֲבֵרָה, כְּפִי שֶׁפָּרַעָה רָאָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

בין פרקי ספר ויקרא מסתתרות קריאות המבקשות מישראל ליצור חברת מופת, שבמרכזן הקריאה "וְאֶהְבֶּתְּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ". הקריאה להגן על הגר והחלש בחברה רלוונטית כיום לא פחות:

"וְכִי־יִגֹּר אִתְּךָ גֵר בְּאֶרְצְכֶם לֹא תוֹנוּ אֹתוֹ: כְּאֲזַרְח מִכֶּם יְהִי לְכֶם הַגֵּר הַגֵּר אִתְּכֶם וְאֶהְבֶּתְּ לוֹ כְּמוֹךָ כִּי־גָרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: לֹא־תַעֲשׂוּ עִוָּל בְּמִשְׁפָּט בְּמִדָּה בְּמִשְׁקָל וּבְמִשׁוֹרָה: מֵאֲזַנִּי צִדֵּק אֲבִנִּי־צִדֵּק אֵיפֶת צִדֵּק וְהִין צִדֵּק יְהִי לְכֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר־הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (ויקרא יט, לגפלו).

ראוי לשים לב שלצד זיכרון ימי השפל של העם במצרים, אנו נקראים לבניין חברה שבה מערכת משפט הוגנת מתפקדת ומערכת אמון בין בני אדם הן יסוד משמעותי. כמה קל עד ימינו לרמות מעט במשקל, באריזה של שקית מוצר שלפתע קטנה ובעוד טריקים ושטיקים המוכרים מאז ועד היום.

את אחד התיאורים היפים של אופייה של התרבות היהודית ושל אתגריה המורכבים מספק לנו הסופר הרוסי לב טולסטוי, מי שהוריש לאנושות, בין השאר, את יצירות המופת "מלחמה ושלום" ו"אנה קארנינה"⁵:

"יצור מיוחד זה מהו? שכל השליטים וכל האומות העליבוהו, הציקו, עשקוהו, רדפוהו, רמסוהו וטבחו בו ששרפו והוקיעוהו ולמרות כל אלה עדיין הוא חי וקיים. מהו היהודי שמעולם לא נתן לפתותו על ידי כל מחמדי העולם הזה שעושקו ורודפו הציעו לו, למען ימיר דתו ויוותר על אמונת אבותיו?"

"היהודי הוא יצור מקודש שהביא מן השמיים את אש התמיד והאיר לארץ ולדירים

⁵ יש חוקרים שמעריכים שטקסט זה אינו משל הסופר, אלא הושם בפיו.

עליה. היהודי הוא המעיין והמקור ממנו שאבו עמים רבים את דתם ואמונתם. "היהודי הוא חלוץ התרבות. הבערות הייתה אסורה בישראל בימי קדם יותר מאשר עכשיו אפילו באירופה התרבותית [...] היהודי הוא חלוץ החירות. אפילו באותם ימים ראשונים שהעם היה מחולק לשני מעמדות, אדונים ועבדים, אסרה תורת משה לשעבד עבד ליותר משש שנים. היהודי הוא סמל הסבלנות האזרחית והדתית. 'ואהבת את הגר', מצווה משה פ' כי גרים הייתם בארץ מצרים.' הדברים נאמרים באותם ימי קדם הפראיים שבהם היה דרכן של אומות לשעבד אלה את אלה [...] היהודי הוא סמל הנצח. הוא שלא השחיטות ולא העינויים לא יכלו להשמידו, לא אש ולא חרב האינקוויזיציה לא מחו אותו מעל פני האדמה, הוא שהיה הראשון להכריז על דברי אלוהים, הוא שהיה זמן רב כל כך שומר הנבואה ומסר אותה ליתר האנושות, אומה כזאת אינה יכולה לכלות. היהודי הוא נצחי, סמל הנצחיות."

שרידותה של היהדות נובעת מיכולתה לחדש פניה ולהעמיד תובנות ראויות לזמן ולמקום. יכולתה של היהדות לצלוח את מרחבי הזמן ואת אין-סוף הבתים הארעיים שבהם דרו היהודים היא בזכות אמיצי הדורות, מחוללי השינוי וההתחדשות, אלו שהעניקו לה כוחות להמשיך להעניק לעצמה ולעולם אותם תוצרים ייחודיים.

העולם, לפי האמונה היהודית, נברא חסר במעט, ואת הדרוש לשלמות זכו בני האדם בכבוד להשלים. האל מבקש את השותפות עם בני האדם. שותפות זו וההשלמה שמתבקש האדם לעשות למעשי הבריאה הן מרכיבים משמעותיים באמונת רבים בעולמנו.

האל והאדם מכירים באתגר הבריאה ובמורכבות של חיי בני האדם במרחב משותף. אתגר השותפות הולך וגדל עם צמיחת האוכלוסייה העולמית והרחבת המגעים והמעגלים של האנושות. ככל שמתרחבת מורכבות החיים, מעמיקות השאלות והאדם עומד שוב ושוב מאתגר ומחפש את המתווים הרלוונטיים לקיום חברה הוגנת ומוסרית. בניין חברה הוגנת ומוסרית מתחיל באנשים אמיצים, המוכנים לעמוד מול מציאות מורכבת וקשה, ולבקש להיטיב את התנהלות בני האדם ואת הסדר החברתי שלא פעם מکتובים בעלי השררה והכוח, מנצלי הרבים.

דומה שקולותיהם של אמיצים אלה קוראים ליהודי: השתדל להיות כאלוהים, נסה את

המיטב כדי להגיע אל המקום הבלתי מושג הזה. אולי לא תגיע אל השלמות, אך שאף אליה בכל לבבך ובכל נפשך, לפחות נסה.

שליחות היהודי בעולם היא להוביל מהלכים, לשפר ולתקן ולהיטיב את מהות הקשרים בין הבריות, בין בני האדם.

משך אלפי שנות קיום יהודי ברחבי הגלובוס, תוך שהיהודים מיטלטלים בין אתגר לאתגר ומארצם לביתם של אחרים, תוך ניסיון לשמור על צביונם הייחודי ונשאו עימם מאירי הדרך את קול הנבואה וביקשו להנחיל לעולם בשורה זו של בניין חברה הוגנת.

היהדות במיטבה היא ריאלית ומפוכחת: מכירה באידיאל, אך גם במציאות מאתגרת. היהדות מכירה באופי האדם, בחולשותיו ובתאוותיו, ומודעת לכך שהמסע להשגת השלמות ספק אם יושלם.

התחדשות ולא רק שימור העבר

חורבן הבית השני, ובעיקר כישלון מרד בר כוכבא, הובילו לבחירה יהודית מודעת לפרוש מעסקי הכוח ומהמאבק על שלטון מדיני בארץ ישראל.

ניצחונם של חז"ל, בדור שלאחר חורבן המקדש השני, על הכוהנים ותרבות המקדש והקורבנות, הוא ממחוללי השינוי הגדולים בתרבות היהודית. הכוהנים ומעמדם נדחקו אל שולי התרבות היהודית. הדרמה הזאת היא עדות משמעותית לחידוש ולתמורה בתרבות היהודית.

מאז ימי חז"ל, יכולותיו של האדם לצמוח בכוחות עצמו הן מרכיב מרכזי בהיותו למנהיג ולמוביל. התאמץ, למד, הנהג, סחף את ההמונים עם חלום וְ כך מלמדת היהדות את ילדיה. השתדלו להיות אמיצים במרחבי העשייה שלכם, זה יהיה למסר המוביל בתרבות היהדות לדורות. ההובלה שלכם את החברה תהא קשורה ליכולת האינטלקטואלית שלכם, כך תלמד היהדות את ילדיה. התמידו, למדו, חקרו ושאלו את מרב ומיטב השאלות. כך תיבנה היכולת שלכם לגעת בעיקר ולהיטיב את מסלול חייכם והסביבה.

העידן המודרני ידע שפע של מחוללי שינוי והתחדשות. ספר זה יספר מעט מסיפורם של יהודים, גברים ונשים, בני הדורות הקודמים ובני העידן החדש, שמשכו את היהדות מעלה במהלך השנים והעניקו לה את קולה הייחודי המבקש לבנות חברת מופת. אלה היו אנשים המחויבים למסעה המרתק של היהדות. לרוב הם לא היו מהכבולים בכבלי

ההלכה והממסדים שצמחו ממנה, שלא פעם צמצמו את החזון היהודי לארגזי ספרי ההלכה.

במאות ה-19 וה-20 שב קול נבואה מודרנית לאתגר את התרבות היהודית. התקופה, אולי הסוערת ביותר בתולדות האנושות, הייתה גם לעידן של התחדשות ואתגר ליהדות. בין הקולות היהודיים הבולטים שנשמעו היו קול ההשכלה וחיידוש התרבות העברית, קול הציונות על גווניה השונים, וקולן של הרפורמה וההתחדשות היהודיות על גווניה השונים. תנועות התיקון אימצו את קולה של הנבואה. מעניין הפער בין תנועות התיקון הללו בתרבות היהודית: בעוד ההשכלה ביקשה לעצב יהודי הנטוע בתרבות המקום שבו הוא חי, הציונות ביקשה לחדש את האופי היהודי ולעצבו כך שיהיה ייחודי, ואף אולי שונה מדמותו של היהודי בן הגולה.

קולותיהן של תנועות התיקון, שביקשו לעשות שינוי ומהלכי התחדשות בתוך המסגרת היהודית, נוספו לקולה של ההלכה, שהייתה במשך דורות הכוח הדומיננטי בתרבות היהודית.

אנשי ההלכה ביקשו להגן על היהודי מפני המרחב הסוער והלא נודע. היהדות בגולה עסקה באופן קיום המצוות וההלכה אצל האדם הבודד ובקהילה העוטפת אותו. חלק ניכר מהמחשבה היהודית עסק בדורות אלו בזיכרון העבר, בביצור החומות ובמניעת מגע עם המרחב הזר והמאיים שמחוץ לקהילה היהודית. אתגר שימור היהדות הפך בחסות ההלכה לכלי מפריד מן האחר והשונה.

המספר הרב של מצוות, איסורים והגדרות שעיימו נאלץ היהודי להתמודד הלך וגדל על חשבון ירידת העיסוק במרחבים הגדולים של ארץ, לאום ואומה. דורות רבים של יהודים הודרו, אולי על כורחם, מעיסוק בשאלות של ניהול סדר יום לאומי, שמשמעו ניהול מדינה וצבא, וסדר יום חברתי לכלל האוכלוסייה על שלל אתגריה ומורכבותה. היהדות הפכה, אולי שלא מבחירה, לכזו העוסקת בעיקר בשאלות קהילתיות במרחב מצומצם. יהיו רבים שראו בכך אולי את סוד יכולתה של היהדות לשרוד במרחב שהיה לא פעם עוין ומאוד מורכב.

כאשר הניח **תיאודור הרצל**⁶ את חזון הציונות בפני דורו בסוף המאה ה-19, הוא הבין את העולם המשתנה. הרצל חש את האנטישמיות המתחזקת, את הלאומנות המתפרצת

⁶ אפשר לקרוא בהרחבה על פועלו של הרצל בספרו של עמוס אילון, **הרצל**, עם עובד, 2004.

ואת מדינת הלאום שהפכה לתופעה באירופה. הוא הבין שהגיעה השעה שעם הנוודים ישוב ממצרי חיו וגלוייתיו לארץ ישראל. משפטו של היהודי דרייפוס, שהואשם בבגידה במולדתו, שהרצל סיקר כעיתונאי, היה בעבור יהודים רבים נקודת השבר שהובילה לרצון לחפש חלופה.

הרצל לא הסתפק בקריאה לשיבת ציון, אלא ביקש בניין של חברת מופת כאידיאל שעל שבי ציון לשאוף להשיג. דומה שהחזון הזה היה המהפכני והמשפיע ביותר זה אלפיים שנה על עולם היהדות. הרצל, שביקש את הכרת העולם בכינון בית יהודי במרחב מוסכם שתהיה בו חברה ליברלית ומכילה, נשא בתרמילו דורות של דיכוי ואנטישמיות וביקש לגנזם.

הציונות אפשרה ליהודי לחלום מחדש על סדר חברתי ולאומי שהוא מעצבו הכמעט בלעדי, בארץ האבות והאימהות, הארץ אשר נביאי ישראל ראו בה מקום כה מרכזי בהווייתם. כך בעצם העמידה היהדות תלכיד חדש המשלב בין יישוב ארץ האבות לחזון הנביאים.

במוקד הנבואה עתיקת הימים עמדה הקריאה לצדק חברתי, לאמונה טהורה, אך גם לחידוש היישוב היהודי בציון, והינה הפך השילוב אט מחלום למשימה שיש להגשימה. **דוד בן-גוריון**, ראש הממשלה הראשון של ישראל ומכריז העצמאות של מדינת היהודים, שהבין בחושיו המחודדים שהגיע המועד להכרזה על מדינה חדשה, שזר במגילת העצמאות לא רק את חזונה המדיני של המדינה החדשה, אלא גם את קולם של נביאי ישראל שקראו לכונן חברה הוגנת השואפת לשלום, לשוויון חברתי ולשגשוג. בן-גוריון כהרצל, וכרבים מגיבורי הספר הזה, הבין היטב את גודל האתגר המונח בחלום הזה ואת הקושי בבנייתה של חברת מופת.

מנחם בגין,⁷ יריבו של בן-גוריון במשך שנים, הבין במהלך כהונתו כראש ממשלת ישראל את החשיבות של השגת הסדר שלום עם מצרים, הגדולה באויבות ישראל. בניגוד למדיניות מפלגתו ולהצהרותיו, ידע המנהיג להוביל מהלך היסטורי שסיומו חתימת הסכם שלום עם מצרים.

השלום במסורת ישראל הוא תנאי לשגשוג כלכלי ורוחני. השאיפה לשלום במסורת היא ערך משמעותי. השלום אמור לעזור לסוללים דרך לחברת מופת משגשגת.

7 מומלץ לעיין בספרו של דניאל גורדיס, **מנחם בגין**, שלום וכתר, 2015.

במעמד קבלת פרס נובל לשלום ב-1978 דיבר בגין על משמעות השלום והחשיבות ברדיפת חיים הוגנים בין אומות:

"העם היהודי העתיק העניק לעולם את חזון השלום הנצחי, חזון פירוק הנשק הכללי, ביטול המלחמה ועשייתה. שני נביאים, ישעיהו בן אמוץ ומיכה המורשתי פ שחזו את האחדות הרוחנית של בני האדם תחת אלוהים, בעוד דבר ה' יוצא מירושלים פ העניקו לאומות העולם את החזון הבא, שאותו הביעו במונחים זהים: וְכָתְבוּ חֲבֻטָּם לְאֵתִים וְחִנְיֹתֵיהֶם לְמַזְמְרוֹת לֹא-יִשָּׂא גוֹי אֶל-גּוֹי חָרֵב וְלֹא-יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה."

שלושת המנהיגים היו אמיצים דיים להניח חזון לעם הזקוק להתחדשות, חזון שבמרכז שיבת ציון ושאיפה לכינון חברת מופת, תוך טיפוח קשר עם התפוצה ועם המרחב שבו מתקיימת מדינת היהודים.

מנהיגים אלה ממחישים את התזה שמביא ספר זה: **היהדות היא סיפור נצחי של התחדשות, ולא שימור קול העבר בלבד.**

אומץ הוא ללא ספק מהתכונות המעניקות ערך מוסף לחיי האדם, החברה והעם. **מנהיגות אמיצה אך שקולה ומפוכחת היא שילוב אדיר, קלף מנצח שבו לא פעם זוכה היהדות.** רבים מאלה שסיפוריהם וסיפוריהן יובאו בספר זה היו אמיצים, שהדליקו במרחבי החושך אלומות אור הדרושות לאדם ולעם.

מנהיגות אמיצה ובעלת חזון חייבת להתגבר על ערמות של דעות קדומות, טיפשות ורוע. מנהיגות כזו, המצוידת באמונה, בידע ובכריזמה, מתגלה מדי פעם ומעצימה את היהדות. בספר זה נעסוק באותן תכונות המאפשרות ליהדות להתעלות על כישלונות, תהפוכות הזמן ופגעים אין-ספור. זהו סיפורם של אמיצים, המבינים שהיהדות נושאת עימה חזון ומסר ערכי; מנהיגים שידעו להתעלות לא פעם ברגעי שבר, להעמיד את חזון חברת המופת והשאיפה לשלום ולשגשוג בראש מעייניהם, ולהוביל את התחדשות החזון בשבילי הזמן והמקום שבהם חיים היהודים.

חובת היהודי לבחור בטוב

המסע הסיזיפי להשיג עולם טוב יותר, צדק חברתי, חברה סולידרית ואת היכולת לפרוץ מסגרות ולהצעיד את החברה למקומות טובים יותר מחייב צמיחתם של מורי דרך ומנהיגים משוחררים מפחד החידוש והשינוי וממורא השררה.

חברה החפצה בחיים זקוקה למנהיגים ישרים המוכנים לעמוד בנחישות מול מציאות מאתגרת ולעיתים להיאבק בריקבון חברתי ותרבותי. מורי דרך אלה חשוב שיהיו לא רק משוחררים מפחדים ומיראת השררה, אלא גם טעונים בביטוי המקראי "חוכמת הלב" ובערכי מוסר לנוכח אתגרי החיים.

הרב אברהם יהושע השל, אחד מגדולי הפילוסופים של המאה ה-20 וממעצבי ההתחדשות היהודית לאחר מלחמת העולם השנייה, אמר שהוא נחרד מהמחשבה על חברה שנשלטת על ידי מנהיגים שבטוחים לחלוטין בחוכמתם, הכול ברור להם כשמש, ואין להם כל ספק או חוסר ביטחון.

מצוידים בסט ערכים, ניסו גדולי מנהיגי היהדות ליצור בעבור הקהילות שהנהיגו סביבה טובה, מגינה וערכית. לא פעם נאלצו לעמוד מול רשע ורשעים חסרי מצפון ומצפן. אולי כאן טמון השילוב המנצח: **אומץ לב של המובילים, המבקשים כל הזמן לשפר כיוון באמצעות מצפון ומצפון, לצד הספק והזהירות המתבקשים.**

ספר זה ינסה לבחון את התנהלותם של מאירי הדרך, התנהלות שהיטיבה במהלך הדורות את הרוח והסיפור היהודיים.

גיבורינו לא היו בהכרח לוחמים שנשאו חרב או רובה, אף שבמידת הצורך, רבים מהם ידעו היטב להכות באויב.

גיבורינו הם גברים ונשים שהיו מוכנים להעז, למרוד ולשנות, לצאת כנגד בעלי שררה וכנגד הקיבעון. גיבורי הספר יונקים את כוחם וחיותם משורשי האמונה והתרבות היהודיות, אך אינם נרתעים להשתחרר מכבלי הפחד והקיפאון. גיבורי הספר אינם מוכנים להיות אדישים; הם נכונים לזעוק מול עוול וליקוי מאורות, ויש בהם הלהט לחדשנות וליצירתיות ההופכות את יהדותם למרתקת ולמאירת דרך.

יהודי זועק כשהוא חש שלאחיו רע, וכשהוא מבין שבני המין האנושי והעולם פונים למקומות לא טובים. זכות הזעקה וחובת הזעקה הן מרכיבים חיוניים מאוד בעיצוב התרבות היהודית.

היהודי מוזמן ללימוד תמידי, וזה אמור לפרוש בפניו את החלום על עולם מתוקן. חובת היהודי לבחור בטוב. הטוב הוא לא בהכרח הפופולרי, המקובל והמתגמל. האדם היהודי חייב בהכרעה מוסרית, אישית, קהילתית ולאומית. העיקרון שלפיו האדם חופשי לבחור הוא אבן יסוד בהבנת התרבות היהודית.

כותב המהר"ל מפראג, מגדולי רבני אירופה ויוצר דמות הגולם, בספרו "דרך חיים", שפורסם לקראת סוף המאה ה-16:⁸ "כמו השם יתברך שהוא עושה מה שירצה, וכך האדם יש רשות בידו לעשות מה שירצה, והוא בעל בחירה."

האדם בצלם האלוהים נברא, רוצה לומר לנו המהר"ל, והוא בעל יכולת ניכרת לעצב את חייו ואת העולם הסובב אותו. חיפוש הנכון והצודק, הרדיפה אחר מימוש השלום, השלמות והצדק החברתי פ מאתגרים, אך במעשה הסיזיפי הזה מקופל עיקרה של המשימה היהודית. היהודי, ובעיקר מוביל הדרך, אל להם להתפתות לבעלי השררה והממון ולקול ההמון שכה קל לו להסיטנו מדרך הישר.

הרעיון שלאדם יש חופש בחירה ושהוא אדון לבחירותיו הוא רעיון יסוד ביהדות. החירות מחייבת נטילת אחריות ומחויבות.

מיטיב הרמב"ם,⁹ מגדולי הפילוסופים וממעצבי אופייה של היהדות, שעיקר פעילותו במאה ה-12, להעמיד את האחריות על האדם: "רשות לכל אדם נתונה. אם רצה להטות עצמו לדרך טוב ולהיות צדיק הרשות בידו. ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה (בראשית ג, כב) 'הֲנֵן הָאָדָם הֵיךָ כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וְרָע.'"

"[...] והוא מתחילת ברייתו כבר נגזר עליו או תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו. ומה מקום היה לכל התורה כולה? ובאי זה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק. השופט כל הארץ לא יעשה משפט."¹⁰

רוצה לומר, מילא האדם מוותר על זכותו להכריע, לבחור, לקחת אחריות לחייו, אך האם יוותר האל על הנתון בידיו? האם יוותר האל על זכותו להכריע בסוגיות קיום ומוסר, סוגיות שמתפתחות לנוכח התנהלות האדם במרחב האנושי?

בפרק השני של "הלכות תשובה" מעמיק הרמב"ם בעניין. הוא אינו מוותר לאדם היהודי, ומעניק לו את חופש הבחירה. בעצם, שואל הרמב"ם,¹¹ מהי מהות החיים אם

⁸ ר' יהודה ליווא בן בצלאל (מהר"ל), דרך חיים, ג, טו, ז.

⁹ רמב"ם, משנה תורה, הלכות תשובה, פרק ה, הלכה א.

¹⁰ רמב"ם, משנה תורה, הלכות תשובה, פרק ה, הלכה ד.

¹¹ רמב"ם, משנה תורה, הלכות תשובה, פרק ה, הלכה ב.

הכול הוכתב מראש?

"אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל, שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם מתחילת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל או רחמן או אכזרי או כילי או שוע וכן שאר כל הדעות. ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאי זו דרך שירצה. הוא שירמיהו אמר (איכה ג, לח) 'מִפִּי עֲלִיּוֹן לֹא תֵצֵא הַרְעוֹת וְהַטּוֹב.'"

היהודי עמד לא פעם בפני אתגרים לא פשוטים ובזכות בעלי יכולות יצירה אין־סופיות, ידע להתגבר על חורבן המקדש, על הגירוש מהארץ, על שואה ומיני פורענויות. ידענו להתאבל, אבל הפכנו עצמנו לאנשי הספר וידענו לשמר את היהדות תוססת ורלוונטית בסביבה חדשה ומאתגרת. אילו עוצמות נשאו העם ומנהיגו לאורך הדורות כדי לקום בכל פעם מחדש, מחורבן ירושלים ומתלאות הגולה, מגירוש ספרד ומכבשני השואה.

גיבורינו, בזכות חלומם השואף לשלמות ולצדק, הובילו לעיצוב מודל לחיים טובים יותר והעניקו לאנושות תקווה שגם בעולם מורכב, סוער ומאתגר אפשר לשנות, לשפר ולהשתפר. פעמים נפלו גיבורינו מוכים, אך זעקתם היא עדיין הקול המעניק לנו ערך מוסף ותקווה לעולם טוב יותר.

ספר זה מספר סיפורי גיבורים שידעו להרחיב את אוהלה של היהדות, לשמרו ולחזקו לנוכח מציאות החיים ומורכבותם. מטרת הספר היא להעניק ליהודים בעידן החדש את האמונה שביכולתם להמשיך לשאת בגאון את החזון והתקווה שגיבורי הספר נשאו במשך דורות. חובה עלינו לאתגר את התפיסה שהיהדות הייתה ועודנה כלואה בדל"ת אמות ההלכה ובבתי המדרש. קולה של היהדות מלא עולם, וראוי שתמשיך בעידן החדש להציע לבני האדם, נשים וגברים, ערכים וחלום על עולם טוב.

הגבלת כוחם של בעלי השררה

נחזור לנתן הנביא, שעִימו פתחנו את הפרק.

קולו של נתן הוא קול יהודי בטוח, חסר פחד ונחוש לתיקון עוול. קול זה וקולם של רבים אחרים העניקו ליהדות את אחד מסמליה המרכזיים: כוח הזעקה למען עולם טוב יותר.

זעקתו של נתן אתגרה את היהדות והעמידה לאורך השנים יהודים חדורי שליחות וחסרי פחד מול עוול ואי־צדק. קולו של נתן הוא קול נגד השתעבדות לשליט יחיד או לשלטון מדכא, המצויים בעולמנו משחר ההיסטוריה ועד היום בשפע מוגזם ומכאיב. הבחירה של אוהבי בית דוד לכלול בספר הספרים את סיפור דוד ובת שבע ואת קולו של נתן הזועם היא מההחלטות המוסריות, המעניינות והחשובות בהתפתחות התרבות הפוליטית ובמאבק הסיזיפי לכינונה של חברת צדק.

לצד רגעי השיא והתעלות הנפש, היהדות לא הסתירה את חולשות בניה ובנותיה. סיפור יציאת מצרים והמסע המופלא אל הארץ המובטחת הפך למעצים יותר ולסיפור כינוכי מכונן גם בזכות הכללת מעשי עגל הזהב והרצון החוזר ונשנה של רבים במחנה לשוב למצרים, סיפור שמסופר ללא כחל וסרק.

נתן עומד איתן אל מול מלך המסוחרר מכוחו המתעצם ומהתחושה שהכול מותר לו, וזאת כדי להעמידו אל מול חומרת מעשיו וללמדו לקח, ובעיקר לספר סיפור זה לדורות אחרים.

בעזרת משל כבשת הרש, מן המשלים המוכרים ביותר בתרבות האנושית, ובשילוב הדברים הקשים שהוא מטיח בפני דוד, מביא נתן לשינוי דרמטי בהבנה האנושית של מארג היחסים בין שליט לציבור.

נתן מחדד את התפיסה היהודית האומרת שאנו בסך הכול בני אדם, הלכודים בסך החיים והיצרים. אם דוד אהוב האל כשל בהתנהלותו, גם אנו יכולים ליפול, וראוי שיהיה מי שיתריע, יבקר וגם יחזק אותנו בשעת הצורך.

היהדות מודעת היטב לחולשותינו כבני אדם. במקום שבו אנו חלשים, ושוב מצויה בנפש האדם התאוה לכוח, לממון ולשררה, דרושים איזונים ובלמים. לא בכדי נקיייה היהדות מרשימות קדושים, אנשים שאין רבב במעשיהם ובהתנהלותם. הניסיון ליצור בעשרות השנים האחרונות תרבות של קדושים יהודים ו"באבות" למיניהם זר לתרבות היהודית. אנו וגם מנהיגינו, מבקשת היהדות להדגיש, בסך הכול בני אדם, ולא מלאכי שמיים. אנו לכודים בסך תאוותינו וחולשותינו, ומתוך מודעות לכך אנו שואפים ללא הרף להשתפר.

מעבר לביקורת על המעשים הנפשעים של דוד והענשתו המתבקשת, מעלה נתן הנביא דרישה שתהפוך, אומנם לאט מדי, לחלק בלתי נפרד מן התרבות האנושית.

הוא דורש בביקורתו זכויות לאדם באשר הוא, גם בעמדו מול השררה והכוח. נתן מבקש להגביל את כוחו של השליט ולרסן את תאוותיו, ושלא יינתן לשליט כוח בלתי מוגבל. גם אם המנהיג הוא נבחר האל, הוא מחויב באחריות לזכויות האחר ולרכושו. הגבלת הכוח והשררה שאנו כה מבקשים עד ימינו הפכה לרלוונטית בזכות מהלכם של נתן ושל רבים כמותו במהלך הדורות. חשוב להעריך את העובדה שהיהודים בחרו לעטר את ספרם הקדוש בלקח החשוב הזה.

דורות של צמאי שררה וכוח ממשיכים לאתגר את האנושות. מעשי עוול וטירוף נעשו בעולם על ידי שליטים חסרי לב ומצפון, מאז נשא נתן את משלו על העשיר חסר המעצורים שחומד את כבשת הרש. אך אין ספק שדבריו של נתן הניחו את היסוד לדרישה שהגבילה שליטים וקבעה מגבלה לזכויותיהם ולכוחם על חשבון זכויות בני עמם.

כה הרבה אומץ ועוצמה אנושיים טמונים במהלכו של נתן. הרי דוד באותם ימים היה בשיאו, לאחר שביסס את שלטונו, חיסל את בית שאול, בנה את בירתו בירושלים ופעל נחרצות לחיבור השבטים לכדי ממלכה מאוחדת. דוד השיג סדרה אין-סופית של ניצחונות צבאיים, הכלכלה שגשגה, ובנקודה זו נראה לנו שעתיד מזהיר לפניו.

לעמוד מול אדם במעמדו של דוד, בשלב זה של חייו, בשיא הצלחתו, ולהצביע על חולשתו וחטאיו, סביר להניח שבנוכחות רבים פ היה בבחינת סכנת נפשות. דוד לא היסס לפגוע במתנגדיו ובמבשרי בשורות רעות, ובכלל, ידע היטב להגן על עצמו, מעמדו ושמו הטוב באמצעות החרב. דוד הוא מסוג המנהיגים שהיית מעדיף לצידך, ולא כאויב ונוטר טינה.

גדולתו של ספר הספרים בהותירו את הסיפור פתוח לפנינו. למרות הניסיונות של עורכי ספר דברי הימים, כפי הנראה נאמני בית דוד, להעלים את סיפור מעללי דוד ובת שבע, חשבו עורכי התנ"ך שראוי וחשוב שהדרמה הזאת של המעמד שבו ניצב נתן הנביא מול דוד תונח לפנינו.

אולי בדרכם אמרו לנו עורכי התנ"ך שהחיים יזמנו בפני העם ומנהיגיו דרמות ודילמות מוסריות לרוב, ושאסור לנו לוותר ולהתכופף בפני העריצות. חובתם של נביאי ישראל, של אנשי רוח ומצפון, לנהוג כנתן, אשר אזר כוחות, עמד מול דוד חסר פחד והוכיחו על מעשיו הנפשעים.

מעשהו של נתן היה בבחינת כיוון ודרך לרבים, שאזרו אומץ והשמיעו קולם כנגד עוול ואי־צדק. עמידתו הגאה וחסרת הפחד של נתן וקולו הצלול מניחים יסודות לחברה בריאה, שיש בה קול אמיץ של ביקורת חברתית גם נגד שלטון מצליח ואהוד לכאורה, או נגד מנהיגות או הנהלה מכל דרג ורמה שהם. חובתנו המוסרית, מלמד אותנו נתן האמיץ, לעמוד בפני כל מקור סמכות ולבקש יושר ויושרה, צדק והגנה על זכויות החלש מאיתנו.

נתן הוא בין מניחי היסודות, ורבים אחרים יבואו אחריו בבקשם צדק, הגינות וממשל ישר. יש פרשנים ורבנים הרואים בסיפור כבשת הרש את הנחת היסוד לנבואת המחאה החברתית, אותה תפיסת יסוד בתרבות היהודית שקולה מהדהד עד היום בדרישה לעולם מוסרי יותר, טוב וצודק.

דומה שבכל מקום שבו נקראת הקריאה לחברה הוגנת ולצדק חברתי, לשלטון הוגן ולא מושחת, מונח ביסוד הדברים ספר הספרים. ביקורתו של נתן על המלך דוד היא אחד מהשיעורים שהניחו אמיצי הדורות במאבקם לעולם טוב יותר.

אולי בסיפורי נתן ובאומץ חסר הגבולות שהפגין אליהו בעניין כרם נבות (סיפור שנזכר כאן מייד) מונח גם היסוד למוסדות מאוחרים יותר, כביקורת המדינה, עיתונות חופשית וכו'. אולי לא בכדי ניסו ומנסים גורמי השלטון אז והיום לצמצם את כוח הביקורת ולשחרר את השררה מחובת עמידה בקוד אתי, חוקי ומוסרי.

גם בחברה הכללית היו קולות לא מעטים שביקשו להגביל את כוחם של שליטים. כאשר בשנת 1215 דרשו אצילי אנגליה ממלכם להגביל את סמכותו וביקשו את חתימתו על המסמך המוכר כ"מגנה כרטה", עלה מן הדרישה קולם של נתן ושאר נביאי ישראל ממשיכי דרכו, המוכרים לכל נוצרי הבקיא בכתבי הקודש.

ה"מגנה כרטה" הגבילה את כוחו של השליט, יצרה חובה למשפט הוגן המבוסס על ראיות, והגדירה את חובתו של המלך להישען על הסכמות העם בענייני מיסוי ומלחמה. המסמך הגן על הנתין ועל רכושו מחדנות המלך.

אפשר לומר שהמסמך, שהיווה בסיס לחשיבה המודרנית במהות יחסי שליט ועמו, שורשיו בדרישת נתן הנביא או בקולו הרועם של אליהו הגלעדי, שהכה בביקורתו במלך אחאב וברעייתו איזבל, שברוב טירופם ומתוך תחושתם שהכול מותר להם ביצעו פשעים נוראים.

הנביא אליהו היה מאלה שעמדו כחומה בצורה מול שליטים תאבי שררה וכוח בלתי מוגבל, ולימדנו לזעוק כאשר אנו רואים עוול; כאשר חיי האיש הפשוט בסכנה ורכושו וזכויותיו נרמסים.

סיפורם של כרם נבות ומאבקו של אליהו בפורעי החוק מוכר לרבים בעולם ומסמל את המאבק בעריצות השלטון ובנכונותו לרמוס את האיש הקטן.

אליהו עמד לפני אחאב ואיזבל בבואם לקבל את הכרם שהוחרם מנבות היזרעאלי, שסירב למכור אותו למלך שחפץ בהרחבת נחלתו, וניבא את מותם האלים. איזבל טוותה רשת של האשמות שווא כנגד נבות, ובמשפט מבויס הוכרז נבות כמורד במלכות והוצא להורג. המלך אחאב זכה בכרם, שעיוור את עיניו והסיט אותו בטירוף תאוותו אל המעשים הנוראים. פשעי אחאב ואיזבל היו שכיחים בעולם העתיק. גם בעידן המודרני מעשים מתועבים שכאלה נעשו ונעשים על ידי בעלי שררה חמדנים.

אחאב ואיזבל בגדו בברית שלכאורה אפיינה את תרבות ישראל, שביקשה לרסן את כוח השלטון ותאוותו. מאז נשא שמואל הנביא את קולו עוד לפני היות המלוכה בישראל, והניח לפני העם שביקש מלוכה את משפט המלך ואת חששו מפני עריצות וכוח בלתי מרוסן, העמיד העם מלכים כדי להנהיגו, אך בה־בעת ביקש למתן את התנהלותם ולהגביל את כוחם.

השיטה הדמוקרטית שהתפתחה במרחבי העולם אימצה את תפיסת התנ"ך, שביקשה ליצור מערך של איזונים ובלמים. ספר הספרים מכיר בצורך להפקיד את ענייני הציבור בידי שלטון מרכזי, אך בו־בזמן הוא מבקש לחדד את התפיסה שיש לאזן ולמתן את כוחו של השלטון ולהעמידו לביקורת ולמשפט.

המלך לא יכול לנהוג ברכוש נתיניו כאשר יחפץ ליבו, והוא, פעם אחר פעם, נדרש להסכמת העם ולתמיכתו. לא פעם נאלצו מלכי ישראל להכות על חטא בשעה שחצו גבולות.

פרופ' בנימין מזר,¹² מגדולי הארכיאולוגים וחוקרי המקרא, כתב: "[...] מה שמבדיל בין המלוכה בישראל לבין המלוכה בעמים השכנים, היא קודם כול שלילת העריצות של המלך. ביטוי לכך היא הברית שנכרתה בבית המקדש, שבה נתחייב המלך לשמור על

¹² בנימין מזר, המלוכה בישראל, טיפוסים מנהיגות בתקופת המקרא. יום עיון במלאת 85 לדוד בן־גוריון, האקדמיה הלאומית למדעים, תשל"ג.

החוק והמשפט הכתובים בספר. שנית, מעמד המיוחד של הנביאים לפני המלך כמביאים לפניו את דבר ה'."

מזר קובע שמעמדו של המלך ביהודה ובישראל מוגבל ונתון למבחן העם, מכאן גם מעמדו הייחודי של הנביא, שללא חשש ומורא נושא את ביקורתו כלפי המלך, אשר מאבד לעיתים את מצפונו.

אומות רבות רואות במלוכה את החוק. העולם היהודי רואה את החוק בקול התורה והמצפון שלהם כפוף המלך.

התפיסה שמשמיעים מלכים ובעלי כוח ושררה, ש"הכול שלי בזכות 'כוחי ועוצם ידי'", נדחית על ידי התרבות היהודית והתנ"ך פעם אחר פעם.

מעיון בתנ"ך עולה החשיבות של השותפות בין המלך לזקני העם ולשבטים. המלכים זקוקים לאמונן של קואליציות. די ברור שהמלך אחאב נדרש לשכנע מעגלים שונים בכך שהכרם שאותו לקח מנבות נלקח בדין עקב בגידה. הציבור מבקש משפט פומבי גם עבור הנאשם בבגידה. לכן נאלצת המלכה איזבל לפרק עדויות, ולהסדיר עם השופטים מאחורי הקלעים הצגה שלמה כדי ליצור את התחושה שמתנהל משפט צדק.

סיפור זה אולי מספר לנו יותר מכול על חשיבות הפרדת הרשויות שאותה מדגישה היהדות. רוצה אולי לומר לנו שבמקום שבו השלטון מחוקק, ממנה שופטים ועדים, קובע מראש את גזר הדין ומבצעו, וזאת ללא ריסון וביקורת שם שוכן הרוע.

הקריאה, המבקשת משפט צדק, העולה מספר הספרים, היא מעמודי היסוד של התרבות היהודית: "לֹא־תַעֲשׂוּ עִוֵּל בַּמִּשְׁפָּט לֹא־תִשָּׂא פְּנֵי־דָל וְלֹא תִהְדָּר פְּנֵי גָדוֹל בַּצִּדֵּק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ" (ויקרא יט, טו).

כעסו של אליהו על אחאב ואיזבל, שטרפו את נבות בטירוף חסר המעצורים להשגת כרמו, הוא עדות להפרת הברית. תארו לעצמכם איזה אומץ דרוש לו לאדם לעמוד מול מלך חסר עכבות, להכות בו במילים כה קשות ולקנח בנבואת זעם, הצופה את מות המלך ורעייתו בנסיבות קשות.

בדומה לדוד בשעה שבה פקדו נתן הנביא, נמצא אחאב בשיא כוחו ועוצמתו. הוא הוביל בקואליציות אזוריות, ועדויות ארכיאולוגיות הפרושות בארץ מעידות על עוצמת ממלכת בית אחאב.

הרגעים שבהם עומד אליהו הזקן מול ארמדת השומרים, היועצים והטפילים המקיפים

את אחאב ורעייתו, הנמצאים בשיא פריחת מלוכתם ובאים לממש את הרכוש החדש שנפל בחלקם שלא ביושר, עקב האשמות שווא ומשפט מבוים ומהונדס, הם דרמה מרתקת.

ריסון כוחם של שליטים הוא מהקריאות החשובות שמשמיעים נביאי ישראל עוד מימי משה. קריאת משה לעם במסעו אל עבר עצמאות מדינית, שלפיה השליט שיאמצו לעצמם לא ירבה נשים, סוסים וזהב, מעמידה באופן ברור את קווי הגבול שאותם נדרש השליט לכבד. המנהיג נדרש לא לחמוד, לא לגנוב, לא לנאוף, לא לחצות גבולות ולא לטרוף את מה שמונח לפתחו. המנהיג נדרש לכבד את העם, את רכוש היחיד ואת הסדר החברתי.

היהדות מציעה לאדם אפשרות לחלום על מסע למרומי הסולם החברתי. דמויות משולי החברה לכאורה יהפכו למובילות תרבות והתחדשות אנושית. דוד המלך, שמוצאו המשפחתי ויחוסו מורכבים ובעייתיים, הלל הזקן חסר הייחוס, רבי עקיבא מגדולי מחדשי היהדות בדור שלאחר החורבן, עני מרוד שלא ידע קרוא וכתוב עד גיל מאוחר בחייו פ' אלו רק מעט מהדוגמאות לאותו מסע שהיהדות מבקשת להנחיל לעולם. היהדות מלמדת שאנו יכולים לצמוח ולהביא מרחבים חדשים ליהדות, כמו הבעל שם טוב מחולל החסידות ורבים אחרים. היהדות תלמדך שגם אם כשלת, תוכל לתקן את עצמך ולהעצים אחרים. שמור על היושרה והייה מכבד את המרחב הציבורי, רכוש האחר וזכויותיו.

שניים מגדולי מנהיגי ישראל, משה ושמואל הנביא, פנו אל העם והדגישו את ניקיון כפיהם. הנהגנו אתכם ביושר, הם אומרים לעם, ולא לקחנו מקופת הציבור. הדרישה הזאת ליושר וליושרה רלוונטית עד היום כשמנהיגים מבקשים לחצות גבולות, לקחת לעצמם את אשר לציבור ולהוביל את העם בדרך לא דרך.

הרמב"ם, ממעצבי פני היהדות, יבקש כעבור דורות שהמלך, המנהיג:
" [...] ולא ינהג גסות לב בישראל יתר מדאי, שנאמר (דברים יז, כ) 'לְבַלְתִּי רוּם לְבָבוּ מֵאֶחָיו'. ויהיה חונן ומרחם לקטנים ולגדולים, ויצא ויבוא בחפציהם ובטובתם. ויחוס על כבוד קטן שבקטנים."¹³

"ויהיו מעשיו לשם שמיים ותהיה מחשבתו ומגמתו להרים דת האמת ולמלאות העולם

רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמות, פרק ב, הלכה ו.

צדק ולשבור זרוע הרשעים [...]”¹⁴

ראוי שמאירי הדרך, מנהיגי העם, המלך ושרי העם יורו דרך וכיוון, יעשו ביושר ובהגינות ויפעלו כמיטב יכולתם לשמור על האומה וערכיה.